

HAGYOMÁNY

Céhek, céhesélet Nógrád megyében

A középkori városok kialakulásával egyidőben jelentek meg a céhek Európában, akkor, amikor a városok lakossága körében a kézművesipar és a vele szoros kapcsolatban álló kereskedelem fejlődésnek indult. A verseny kizárására, a piac monopolizálására irányult az iparosok szervezkedése, melynek keretét a céh adta. A kézművesek nagy hatáskörrel rendelkező, szakmánkénti testületeinek belső hierarchiáját, működését a feudalizmus korabeli városokban a privilégium, a feudális kiváltság határozta meg. Olyan viszonyok között amikor a kézművesipar csak rendkívül szűk piacon tudta termékeit értékesíteni, a gazdasági kényszertől hajtva a céhek monopóliumot biztosítottak tagjaiknak meghatározott termékek előállítására. A középkori Európában, az egymástól függetlenül létrejött céheket a feudalizmus gazdasági-társadalmi formája és ideológiája egységes szervezetbe tömörítette.

Az iparúzó első érdekvédelmi szervei Magyarországon a XIV–XV. században tűnnek fel. A XVI. század derekán bekövetkező török hódítás a céhes fejlődés lendületét megakasztotta és ezért a céhesipar csupán az ország egyes török által meg nem szállt területén — Dunántúl, Felvidék — fejlődött tovább. A XVIII. század elején, a török kiűzése után újjászerveződési folyamat indult meg, de új céhek is alakultak. Európa nyugati államaiban ekkor már a céhes keret a gazdasági-társadalmi fejlődés túlhaladta, a céhrendszer már akadályozója volt a kora kapitalista fejlődés lendületének. A céhes technika mindaddig megfelelt, míg az ipar csak a helyi piac szükségleteinek kielégítésére dolgozott. A városi lakosság számszerű növekedésével, a gazdasági konjunktúrával összefüggésben, a céhesipar épp úgy, mint másutt, hazánkban sem tudott sem mennyiségileg, sem minőségileg a piac növekvő igényeinek többé megfelelni. Így a XVIII. század végén, a XIX. század elején megkezdődött a céhes és céhen kívüli kézművesipar válsága hazánkban is.

A céhekkal szembeni országos elégedetlenség nyomán II. József 1781-i ún. türelmi rendelete a céhen belül vallásos kötöttség feloldását célozta. A rendelet felmentette a protestáns iparosokat a római katolikus istentiszteleten, szertartáson való kötelező megjelenéstől, s egyben megbírságolásukat is megtiltotta. A céhek „elvileg kimondott eltörlését” az 1785-ben kiadott rendelet ugyan megcélozta, amikor mindenkinek lehetővé tette, hogy bármilyen ipart szabadon gyakorolhasson; a rendelet azonban nem valósult meg.

Az 1790/91. évi LXVII. tc. a kézműipar és manufaktúrák fejlesztésének érdekében szintén a céhek megrendszabályozását tűzte ki célul, hogy „...különféle gyáruk létesítéze s gyártmányok behozatala, művészek és mesteremberek számának szaporítása” lehetővé váljon. A céhek történetében a XIX. század már a hanyatlás korszaka, mivel az iparfejlődés útjában állnak, a mesterségek üzésének monopolizmus rendszere nem felelt meg a társadalmi törekvéseknek. Ezért kezdetben részleges reformok jelentek meg a céhek átszervezése céljából. 1802-ben új céhszabályzatot vezettek be, 1805-ben a helytartótanács rendelete a céhszabályokat egyöntetűvé tette. A szabályok hatósági felügyelet — commissarium — alá rendelték a céheket. 1813-ban egységes szabályzattervezet látott napvilágot, amit a vármegyékhez is megküldtek. 1825-ben ismét eltöltötték a céheket attól, hogy a nem katolikus mesterembereket a kántormisék részvételére kényszerítsék.

Egy 1828-as rendelet értelmében a céheket kötelezték, hogy a más helyen szabadult legényeket is vegyék fel maguk közé. Széchenyi István 1830-ban kiadott Hitel című művében szintén pálcát tört a céhek felett.

Az 1840-es országgyűlés tette meg az első lépéseket az iparszabadság felé, a „gyáruk jogviszonyairól” szóló XVII. tc.-ben, amikor kimondta, hogy a „gyártó, intézetében mindennemű mesterséget űző segéd munkásokat szabadon alkalmazhat”. 1848. július 9-én Klauzál Gábor rendeletében módosította a céhszabályokat, de az ipartügy végleges rendezésére a szabadságharc eseményei miatt már nem kerülhetett sor.

Az önkényuralom éveiben, 1850-től rendeletekkel szabályozták az iparügyeket is. 1857. február 9-én császári rendelet fosztotta meg a céheket az egyik legfőbb joguktól, attól, hogy az ipargyakorlás jogát maguk adományozzák. 1860. május 1-től korlátolt iparszabadság lépett érvénybe. A képviselőházban 1869. október 21-én ismét ipartörvényjavaslatot nyújtottak be. Ennek alapján készült el az 1872. évi VIII. tc., az ún. „Ipartörvény”, mely 1. §-ában kimondta, hogy a magyar korona területén minden nagykorú egyén bármely iparágat önállóan, szabadon gyakorolhat. Az iparosoknak (ugyanazon, vagy különböző ipart űzők) a céhes érdekvédelem helyett „érdekeik előmozdítása” céljából ipartársulatokat kell szervezniük. Ez a törvény mondta ki a céhek felszámolását: „83. §. a jelen törvény életbelépésétől számított 3 hó alatt valamennyi fennálló céh megszűnik.”

Nógrád megyében ennek a folyamatnak, a törvényhatósági bizottság határozata szerint 1872. június 15-ig kellett befejeződnie. A kibontakozó kapitalizmus gazdasági-társadalmi rendszere számára a feudális ipari termelés alkalmatlanná vált. A kialakulóban levő belső piac szükségletei megkérdőjelezték a kézművesipari termelés létjogosultságát, mert a kereskedelem kézműves és feudális termelési bázisa nem elégítette ki a növekvő keresletet. Az ellentmondás feloldásaként a tőke behatolt a termelésbe, megteremtve a tőke termelési bázisát, a gyáripart.

A kisipar azonban nem tudott a krónikus tőkehiány miatt megkapaszkodni, életképtelenségéért még 1896-ban is az 1872. VIII. tc-t hibáztatta: „...a német birodalom ipartörvényét honosította meg, teljesen szabad versenyre bocsátván, az ipart s eltörlővén a képesítést. Ez által a társulást megbénította, s a százados céhrendszer józan ipara közprédája lett a kedvezményes gyáriparnak, s a mindent felfaló nem hivatott, üzérkedő tőkének, mely bármi mesterségre önmagában bírta képesítését.”

A NÓGRÁD MEGYEI CÉHEK KIALAKULÁSA ÉS MŰKÖDÉSE

Megyénk céhesiparának fejlődését derékba törte az 1663-mal kezdődő részleges török uralom. Balassagyarmat, Szécsény elmenekült mesteremberei a füleki és losonci céhek szervezetébe léptek be, vagy a nagyobb — kékkői, diványi, gácsi — uradalmak szolgálatába szegődtek. A megye jelentős településein, a volt mezővárosokban a céhrendszer emlékei a XVII. századig nyúlnak vissza. A legtöbb mesterember Füleken élt, ahonnan később, a török elől, szintén Losoncra menekültek. Így a XVII. század végére Losonc lett a megyei céhesipar központja. A XVIII. század elején, a török kiűzése után meginduló újjászerveződési folyamatot megyénkben is felfedezhetjük, sőt új céhek alakulását is megfigyelhetjük.

A hazai céhek, mint a kézműipar és a mesteremberek védelmére alkotott testületek, az olasz és német céhek mintájára létesültek, de alkalmazkodtak a magyarországi jogviszonyokhoz. Így a király által adományozott privilégiumok (Fülel: szabócéh, 1674; Losonc: fazekascéh, 1653) mellett azokban a mezővárosokban és falvakban, amelyek földesúri hatalom alatt álltak, az illető földesurak adták vagy erősítették meg a céhszabadalmakat (Fülekre és Losoncra kiterjedő, érvénnyel a vargák kaptak szabadalmat, 1656-ban Wesselényi Ferenc-től, s ugyanígy kapott a földesúrtól Balassagyarmaton 1656-ban a csizmadia-, Kékkőn 1686-ban a szabó-, Szécsényben 1617-ben a csizmadia-, varga-, posztónyiró, szabó- és szücsceh.)

Voltak az iparostársulások között egymással egyenjogúság alapján szövetezettek is. Ezek alkották az ún. közös céheket. A több városra vagy helységekre kiterjedő közös céhek létrehozásának oka legtöbbször az az egyszerű tény volt, hogy a mesteremberek oly kevés számban éltek az illető településen, hogy nem tudták céheket alkotni. Így kaptak közösen privilégiumot a már említett vargák is — Losoncra és Fülekre kiterjesztve jogaikat. Hasonló volt a helyzet Losonc és Tugár esetében is, ahol a csizmadiák 1830-ban, a tímárok 1818-ban, Losonc és Rimaszombat esetében a csizmadiák, szabók, szűcsök 1720-ban, a bogárok, kovácsok 1819-ben, a csizmadiák 1821-ben kaptak így privilégiumot.

A vegyescéh-privilégiumok, amelyekben különböző iparosok egyesültek, szintén hasonló okra vezethetők vissza: Balassagyarmaton kalapos-, kádár-, kötélverő-, nyereggyártómesterek 1829-ben, asztalos-, bogár-, kovács-, lakatosmesterek 1826-ban, Losoncon a fésűsök, vargák 1839-ben, a nyereggyártó-, posztónyíró-, szabó-, szíjgyártómesterek 1649-ben kaptak privilégiumot. Szécsényben, két vegyescéh 1832-ben, a kötélverő-, szűrszabó-, vargacéh 1846-ban, a pásztói tímár-, vargacéh 1817-ben, a csizmadia-, vargacéh 1617-ben, a szabó-, szűcs-, szűrszabócéh 1817-ben kapott hasonló szabadalmat. A megye egész területére pedig a molnárok 1818-ban, a mészárosok 1829-ben kaptak céhprivilégiumot.

A XVIII. századra már csak Divény, Füle, Gács, Losonc, Kékkő, Pásztó, Szécsény, Nógrád, Szirák, Nagyoroszi, Balassagyarmat viselte a mezővárosi elnevezést. Ezekben a településeken részben a földesurak támogatásával alakultak újjá a céhek és keletkeztek az újak. Balassagyarmaton 8 céh alakult: posztókészítő 1741, 1751, varga 1751, szabó, szűcs 1755, gombkötő 1761, csizmadia 1768, szíjgyártó 1768; Pásztón csapó 1748, csizmadia 177. Divényben, Kékkőn egy-egy, Losoncon 3, Losonc-Rimaszombatra kiterjesztve 1 vegyescéh keletkezett. A XIX. század második évtizedétől kezdve az országban meginduló kézműipari fejlődés hatása alól megyénk sem tudta kivonni magát, így a céhek utóvirágzásáról lehet beszélni. Ez azonban már nem volt tartós, mert a kisárutermelés létjogosultsága visszavonhatatlanul megszűnt, és a céhekbe tömörült iparosok inkább mezőgazdasági termelésükről voltak nevezetesebbek, mintsem iparukról, pedig nagy számban éltek mesteremberek a mezővárosokban. Nógrád megyében 1813—1846. között 51 új céhet alapítottak. Ezek a céhek azonban már a törvények értelmében kizárólag királyi privilégiummal rendelkeztek. Ebből az időszakból Füleken 1, Gácson 8, Losoncon 3, Losonc-Tugáron, 3, Losonc-Rimaszombaton 2, Balassagyarmaton 4, Szécsényben 4, Pásztón 9, Nagyorosziiban 2, Szirákon 1 céh alakulásáról tudunk. A céhbéli mesterek száma is erősen különbözött: 1828-ban Balassagyarmaton 3692 lakosból 184, Nagyorosziiban 1928 lakosból 19, Pásztón 4141 lakosból 93, Szécsényben 3351 lakosból 65 volt az iparosok száma. 1847-ben az iparosok száma Losoncon 876, Balassagyarmaton 516 fő, ebből az önálló mesterek száma 344—256 fő volt. A céhek utóéletébe pillantsunk be néhány dokumentum segítségével.

1832. augusztus 27-én folyomadtak a megye közgyűléséhez céh-alapítási kérelemmel a szécsényi asztalos, lakatos, köteles, kőműves, kéményseprő, nyerges, kerékgyártó, kovács, ács és rézműves mesteremberek. Kérvényükből kitűnik, hogy „az oly Mester Embereknél, kik Kissebb Városokban, vagy éppen falu helyen Czehék Nélkül megtelepedve vannak, többféle akadályok Adódván elő, gyakorta szembeütő, sőt olykor ki pótolhatatlan károkat szenvedni kéntelenítenek... mint Czéh nélkül valóak rendesen legényt nem tarthatunk s nem is kapunk, Inast Nem szabadíthatunk, Vásárookra Műveink Árulása végett nem járhatunk, tsak Magunk lakhelyébe szorítva oly szűken élhetünk meg, hogy a Mester ember nevet majd nem hasznaltalanul viseljük.” Ezért határozták el magukat, hogy céhet alakítsanak. Mivel Szécsényben a szabó-, csizmadia-, és vargamesterek már külön céhet alkottak, a kérelmező 17 különféle „mesterséget gyakorló mesterek” vegyescéh-alapítási kérvényét 1835 márciusában tárgyalta meg a megyegyűlés. Az egyenkénti vizsgálat, mely kiterjedt a mesterségbeli tudásukra, legényeik számára s egyéb vagyoni helyzetükre, megállapította, hogy „...ezen Mester emberek egyedül Szécsénybe (mellynek népessége mint egy 3500 lélekre megyen) elkészített munkáikat helybe el nem adhatván, a közelébb levő helyeken (úgy mint B. Gyarmathon melly egy statio távolságra Lossontzon melly 2 Statio távolságra és Szirákon Melly 2 Statio távolságra fekszik) tartani szokott vásárookra kéntelenek járnai, s mind ezek, a Vásárookra való kereskedéseken kívül is, mind pedig a kész rendelésekre dolgozó mesterek egyedül Szécsény m. városában lévő munkáikkal élelmeket fen nem tarthatnák, ha a körül levő helyeken lakó

Uraságoknak nem dolgoznak mellyekből összevenen Mesterségbeli jövedelmek oly tsekély, hogy egyedül a legszegényebb sorba állhatnak.” De így volt ez másutt is a megyében. A céhekbe tömörült iparosok megélhetését a helyi szűkös megrendelések nem biztosították. A XIX. század közepén az iparosok és mesteremberek névjegyzékének összeállításakor problémát jelentett még annak az eldöntése is, hogy kik értendők a kereskedők és iparúzők neve alatt? ... oly mesteremberek is kik ugyan czéhbeliek de inkább földműveléssel mint mesterségükkel foglalkoznak?” A megyei kiváltságlevelék megadási feltételei között pedig első helyen szerepelt az „udvari díjjak” megfizetésének lehetősége, valamint „a Czéh feltartásához szükséges költségek fedezésére, megkivántató” képesség. S, hogy mennyire nehez volt előteremteni a gazdasági feltételeket, arra jó példa a balassagyarmati kőműves- és ácsmesterek 1850-ben keltezett kérelme. Ezek a mesterek nem voltak képesek új céhlevelet kiváltani, és ezért, mivel az asztalos- és lakatosmesterekkel hasonló szakmában dolgoznak, és azoknak pedig Cs. Kir. Céh kiváltságuk van, kérték, hogy az „egyesült Asztalos és Lakatos Czéhben” rendes tagokként dolgozhasanak, és egyben élhessenek is a kiváltságokkal.

Az abszolutizmus időszakában a mesterjog megszerzéséhez szükséges „Taksa” összegének megállapítása is gondot okozott. Erre abból következtethetünk, hogy a céheknek válaszolni kellett arra a kérdésre, hogy Kereskedelmi és Iparüzleti utasítás 161. §-a szerint megállapított 10 pft taksát ki tudják-e fizetni.

A kékkői céhek nem találták kevésnek az összeget, de megjegyezték, hogy „mennél kisebb a mester Díj, annál több szegény embernek áll tehetségében azt magának megszerezni, s hogy a Kékkői Czéh-beli mesteremberek többnyire olyanok, kik mesterségük mellett földműveléssel foglalkozvány mesterségüket úgyszólván csak melletk, s télen át gyakorlott keresetnek tartják”.

A losonci céhek pedig a nagy kiadásokat panaszták és ezért ők 20 pft összeget tartanak megfelelőnek, mivel „majdnem minden Városban olyan csekélyre rúg azoknak száma kik a Czehékbe álnak, hogy a legszükségesebb költségek fedezésére is a csekély összeg nem elegendő, ezeknél fogva annak feljebbre való emeltetését” javasolták.

A nagyoroszi céhek már eddig sem kértek többet 10 pft-nál, s ezért méltányosnak tartották ezt az összeget. A szécsényi céhek „...a régi szabadalom levelök értelmében 25 pft-nyi díjat fizetvén, mások is annyira kötelezendők”, ezért az eddigi 25 forint megtartására szavaztak. Kornél Jenő kerületi biztos azonban hozzáfűzte véleményét „...10 p. forintba megállapított mesterdíj mint a helybeli vagyoni s üzlet jövedelmi körülményekhez igen is alkalmazott, utóbb is megtartandó lenne.” A sziráki céhek 12 forintot szedtek mesterdíjként „de itt is elégtelen a céheknek, mert kevesen vannak kik céhekbe szorgalmaznak”. A balassagyarmati céh előjárói szerint „a czéhék szükségéi kellően fedeztetnének”. Kérésük, hogy 25 forintra emeljék a belépést megváltó összeget.

Komáromy főszolgabíró, figyelembe vette ezeket a kívánásokat, és végül is 15 pengőforint összeget tartott megfelelőnek, mert ezt az összeget, a kisebb városokban lakó „szegényebb sorsúak” is meg tudják fizetni.

A XIX. század elejéig a lakosság használati eszközeinek nagy részét a céhesipar állította elő. Megyénkben az országos céhek többsége megtalálható volt, területi elosztásukra nézve az volt a jellemző, hogy a három nagyobb település területén — Balassagyarmaton, Losoncon, Szécsényben — illetve a kisebb mezővárosokban (úgy, mint Kékkő, Gács, Füle, Divény, Szirák, Nagyoroszi és Pásztó területén) helyezkedtek el. A céhek számának megoszlása 1854-ben a következő volt: Kékkő 2 céh, Füle 5 céh, Gács 4 céh, Divény 4 céh, Nagyoroszi 5 céh, Szirák 4 céh, Szécsény 4 céh és 2 kiváltságlevellel nem rendelkező céh. Balassagyarmaton 16, Losoncon a céhek száma 15 volt. A válaszokból világossá válik, hogy miért nem határozta meg a megye tőkésiparának kialakulását a feudalizmusban létrejött céhesipar továbbfejlődése, fejlesztése, és miért nem mutatható ki szoros kapcsolatot a céhesipar és a tőkésipar között? Próbálkozás volt ugyan, pl. a börgyeralapítási kísérlet Losoncon 1845-ben, ahol a manufaktúra, a tímár-, és csizmadiacéh elszegényedett és bér munka vállalására kényszerült tagjait kívánta volna munkaerőként felhasználni. A taksákra adott válaszok híven tükrözik a gazdasági viszonyokat.

Szvircsek Ferenc